

КВАЛІФІКАЦІЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Чекмарьова І. М.

ВСТУП

Міжнародна злочинність – це глобальна проблема, яка обумовлює необхідність глобальної реакції. Співробітництво держав у боротьбі з нею здійснюється на основі міжнародних угод. Міжнародні злочини – це суспільно небезпечні умисні посягання на життєво важливі інтереси міжнародного співтовариства, основи існування держав і народів, міжнародний мир і міжнародну безпеку. Такі посягання є порушенням державою міжнародно-правових норм, що мають основоположне значення для забезпечення міжнародного миру і безпеки, захисту людської гідності та довкілля. Об'єктами міжнародних злочинів виступають – загальний мир і міжнародна безпека, основи співіснування народів і держав.

Сучасні війни супроводжуються злочинами безпрецедентної жорстокості й цинізму. Маніпуляція страхом і стражданнями створює ланцюг насильства, коли тисячі людей стають інструментом безжалісної політичної еліти в її боротьбі за владу. Народи світу прагнуть покласти край безкарності і одним із важливих способів досягнення цієї мети виступає міжнародне кримінальне право.

Заборона на певну поведінку під час збройного конфлікту сягає багатотисячолітньої історії. Концепція воєнних злочинів набуло особливого розвитку наприкінці XIX та на початку XX ст., коли було кодифіковано право збройних конфліктів. Розуміння норм, що передбачають заборону скоєння воєнних злочинів, базується на Гаазьких конвенціях 1899 і 1907 років про закони і звичаї суходільної війни, про права й обов'язки нейтральних держав тощо (всього в Гаазі було прийнято 13 конвенцій), на Женевських конвенціях 1949 року та Додаткових протоколах до них.

Як «Гаазьке право», так і «Женевське право» визначають кілька порушень норм права, хоч і не всі як воєнні злочини. Однак у міжнародному праві відсутній єдиний документ, що кодифікує всі воєнні злочини. Перелік воєнних злочинів можна знайти як у договорах з міжнародною гуманітарного права та міжнародного

кримінального права, так і в інших галузях міжнародного публічного права.

Слід зазначити, що в сучасній доктрині воєнні злочини іменуються також злочинами проти міжнародного гуманітарного права, яке являє собою систему принципів і норм, що встановлюють взаємні права й обов'язки суб'єктів міжнародного права у разі виникнення конфліктів міжнародного і неміжнародного характеру. Його норми регулюють порядок обмеження, а також заборону застосування засобів і методів ведення війни, підстави відповідальності тощо. Специфіка норм цієї галузі міжнародного публічного права полягає в тому, що її основне завдання виступає в гуманізації, наскільки це можливо, збройних конфліктів. Ці норми базуються загалом на принципах моралі.

У міжнародному гуманітарному праві щодо позначення злочинів використовуються терміни «серйозні порушення» і «грубі порушення». «Грубі порушення» є порушеннями, що вирізняються особливою жорстокістю, визначення яких існує в міжнародному гуманітарному праві, але стосується міжнародних збройних конфліктів. Термін «серйозні порушення» в міжнародному гуманітарному праві означає грубі порушення, які є злочином відповідно до міжнародного права у тому випадку, коли вони скоюються в умовах міжнародного чи неміжнародного збройного конфлікту. Дії та елементи, що являють собою «серйозні порушення» (поряд із «грубими порушеннями») відображені у ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду у розділі «Воєнні злочини».

1. Генеза поняття воєнних злочинів

Воєнні злочини – це найвищого ступеню серйозні порушення міжнародного гуманітарного права (порушення законів і звичаїв війни), за вчинення яких передбачена кримінальна відповідальність фізичних осіб на національному та міжнародному рівнях. Воєнні злочини виступають одним із видів міжнародних злочинів поряд із злочинами геноциду, людяності, агресії, тероризму, кіберзлочинами, екологічними, у сфері незаконного обігу наркотичних і психотропних речовин та торгівлі людьми. Міжнародні злочини виступають найбільш тяжкими і особливо небезпечними для людської цивілізації, вони порушують норми та принципи міжнародного права, які стоять для забезпечення миру, захисту особистості та життєво важливих інтересів всього суспільства.

Особливістю міжнародних злочинів є те, що вони можуть вчинятися лише певними особами та з використанням доволі специфічного знаряддя, яким є держава. Суспільна небезпека їх полягає в тому, що, посягаючи на політичний чи економічний лад своєї держави, злочинці разом із тим порушують законні права та інтереси інших держав, націй та окремо взятих груп людей. Держава, від імені чи з використанням якої діють злочинці, не зазнає суспільно небезпечних наслідків вчиненого злочину. Шкода завдається суверенним правам іншої держави, потерпілими стають особи які, перебувають поза юрисдикцією держави, громадянами якої вони є. Окрім того, вчиняючи зазначені вище міжнародні злочини, злочинцям необхідно використовувати саму державу для досягнення своєї мети.

Обов'язковою передумовою вчинення міжнародного злочину є протиправна поведінка держави як суб'єкта міжнародного права. Вона полягає в тому, що, не виконуючи або не забезпечивши виконання взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань, така держава створює умови для сприятливої суспільно небезпечної поведінки своїх громадян. Загальноновизнано, що держава не може бути суб'єктом злочину, але її протиправна поведінка в міжнародному праві прямо пов'язана із вчиненням такого злочину. Як суверен на власній території держава володіє всіма засобами та можливостями для недопущення й запобігання вчиненню злочинних дій своїми громадянами щодо світової спільноти, тому вважається що дотримання міжнародно-правового обов'язку в цій сфері є прямим наслідком світового порядку й безпеки.

Воєнними злочинами, як одним з видів міжнародних злочинів, є порушення заборон, що містяться як у договірному, так і у звичайному міжнародному гуманітарному праві.

Саме поняття «воєнний злочин» є поняттям суто сфери міжнародного гуманітарного права, а тому воно має більш глобальний та всеохоплюючий масштаб, тобто не стосується конкретної країни чи навіть групи країн, а торкається інтересів всього світу. Воєнним злочином за нормами міжнародного права є дії, які являють собою свідоме порушення загальноприйнятих «звичаїв та правил війни», а ще точніше – так званих «законів війни».

Поняття «воєнний злочин» з'явилося ще в минулих століттях, але не використовувалося та не застосовувалося як офіційне поняття. Першим Міжнародним нормативно-правовим актом виступила перша Женевська конвенція «Про поліпшення долі поранених та хворих у діючих арміях» 22 серпня 1864 року, яка й

дала поштовх для регламентації правил ведення бойових дій і, відповідно, до офіційного закріплення таких понять як «закони війни» та «воєнні злочини». Конвенція гарантувала недоторканість військових госпіталів, медичного персоналу і права поранених, які попали в полон. В якості захисного знаку було обрано червоний хрест на білому фоні – на честь прапора батьківщини Жана-Анрі Дюнана. Ініціативний комітет, що підготував і скликав Женевську конференцію, був перетворений у «Міжнародний комітет Червого Хреста». Женевська конвенція була підписана тільки 12 державами і ратифікована дев'ятьма: Швейцарією, Великим герцогством Баден, Бельгією, Данією, Іспанією, Францією, Італією, Швецією та Норвегією і Нідерландами. До 1907 року до неї приєдналось ще 37 країн. Цього ж року на 2-й Гаазькій конференції дія Женевської конвенції була поширена і на морську війну, при чому всі держави, які підписали конвенцію 1907 року, зобов'язувалися дотримуватися Женевської конвенції, якщо навіть вони раніше і не приєдналися до неї¹.

Наступним кроком виступили 1-а та 2-а мирні конференції у Гаазі 1899 та 1907 років відповідно, на яких було прийнято міжнародні конвенції про закони та звичаї війни, включені до комплексу норм міжнародного гуманітарного права. 1-а Гаазька конференція 1899 року була скликана за ініціативою імператора Росії Миколи II, та проходила з 18 (6) травня до 29 (17) липня. В зазначеній конференції брали участь 26 держав (Росія, Османська імперія, Німеччина, Австро-Угорщина, Італія, Франція, Іспанія, Велика Британія, Нідерланди, Бельгія, Швейцарія, Швеція, Данія, Болгарія, Сербія, Чорногорія, Греція, Португалія, Ліхтенштейн, Люксембург, Японія, Китай, Сіам, Персія, США, Мексика) які ухвалили 6 конвенцій:

- Про мирне розв'язання міжнародних сутичок;
- Про закони та звичаї сухопутної війни;
- Про застосування до морської війни принципів Женевської конвенції 10 серпня 1864 року, а також 3 декларації;
- Про заборону на п'ятирічний термін метання снарядів та вибухових речовин з повітряних куль чи за допомогою інших подібних нових способів;

¹ Про поліпшення долі поранених та хворих у діючих арміях: Конвенція ООН від 22.08.1864 р., Женевська конвенція про поліпшення долі поранених на полі бою 1864 // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Шемшученко Ю.С. (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2 : 744с.

- Про невикористання снарядів, що мають єдиним призначенням розповсюджувати задушливі чи шкідливі гази;
- Про невикористання куль, що легко розвертаються чи сплющуються в людському тілі².

У 2-й Гаазькій конференції (1907 р.) взяли участь 43 держави, та було прийнято 13 конвенцій:

- Про мирне розв'язання міжнародних сутічок;
- Про обмеження під час застосування сили під час стягнення за договірними борговими зобов'язаннями;
- Про початок воєнних дій;
- Про закони та звичаї сухопутної війни;
- Про права та обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни;
- Про положення неприязельських торговельних суден за початку воєнних дій;
- Про перетворення торговельних суден на військові судна;
- Про постановку підводних мін, що автоматично вибухають від торкання;
- Про бомбардування морськими силами під час війни;
- Про застосування до морської війни начал Женевської конвенції (у подальшому замінена Женевською конвенцією 1949 року);
- Про деякі обмеження в користуванні правом захоплення у морській війні;
- Про заснування Міжнародної призової палати (не набрала чинності);
- Про права та обов'язки нейтральних держав у разі морської війни³.

Друга світова війна підштовхнула до внесення в систему міжнародного права переліку заборонених дій, які підпадають під поняття «воєнний злочин», але й закріпити конкретні механізми притягнення винних за їх вчинення до міжнародної кримінальної відповідальності. Як результат, у 1945 році Статут Нюрнберзького

² Біленчук П.Д., Кочетков В.М., Міщенко В.Б. Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни 1899 і 1907 // Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія [електронна версія] / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. Т. 5. URL: <https://esu.com.ua/article-27901> (дата перегляду: 05.01.2024).

³ Біленчук П.Д., Кочетков В.М., Міщенко В.Б. Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни 1899 і 1907.

трибуналу визначив воєнні злочини як «порушення законів і звичаїв війни», та зазначив у п. b ст. 6, що будь-які дії є злочинами, що підлягають юрисдикції Трибуналу, і які тягнуть за собою індивідуальну відповідальність за воєнні злочини, а саме: порушення законів чи звичаїв війни. Такими порушеннями визнали:

- вбивства, катування чи перетворення в рабів цивільного населення окупованої території;
- вбивства чи катування військовополонених або осіб, які знаходяться в морі;
- вбивства заручників;
- пограбування суспільної чи приватної власності;
- безглузде руйнування міст і сіл;
- знищення, яке не виправдане воєнною необхідністю, та інші злочини⁴.

Наступним історичним кроком, а саме 12 серпня 1949 року були прийняті 4 Женевські конвенції.

Перша Женевська конвенція захищає поранених та хворих військових під час війни на суші. Ця Конвенція є четвертим переробленим варіантом Женевської конвенції про поранених та хворих; попередні були прийняті у 1964, 1906 та 1929 рр. У Конвенції 64 статті, які передбачають захист поранених та хворих, також медичного та духовного персоналу, медичних формувань та санітарно-транспортних засобів. Конвенція також визнає відмітні емблеми. У двох додатках до Конвенції знаходиться проєкт угоди про санітарні зони та форма посвідчення особи для медичного та духовного персоналу⁵.

Друга Женевська конвенція захищає поранених, хворих та військових, які потерпіли від аварії корабля під час війни на морі. Ця Конвенція замінила Гаазьку конвенцію 1907 р. про застосування принципів Женевської конвенції до війни на морі. За своєю структурою та змістом вона багато в чому повторює положення Першої Женевської конвенції. У ній 63 статті, спеціально призначені для пристосування до війни на морі. Наприклад, вона захищає

⁴ Задорожній О.В. Нюрнберзький процес 1945-46 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т./Редкол.:Л. В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.

⁵ Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях: Конвенція ООН. 12.08.1949 р., ратифіковано Україною 03.07.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text (дата звернення 03.01.2024 р.).

шпитальні судна. В єдиному додатку зберігається форма посвідчення особи для медичного та духовного персоналу⁶.

Третя Женевська конвенція застосовується до військовополонених. Ця Конвенція замінила Конвенцію про військовополонених 1929 р. У ній 143 статті, а в Конвенції 1929 р. було всього лише 97. Було розширено перелік категорій осіб, які мають право на статус військовополонених, відповідно до I та II Конвенцій. Отримали більш чітке визначення умов та місця утримання в полоні, частково, що стосується праці військовополонених, грошових коштів, отриманої гуманітарної допомоги та порушення судового переслідування. Конвенція визначає, що військовополонені повинні бути негайно звільнені та репатрійовані після закінчення воєнних дій. Конвенція має п'ять додатків, до яких входять різні типові угоди, правила, посвідчення особи та зразки карток⁷.

Четверта Женевська конвенція надає захист цивільним особам, в тому числі на окупованій території⁸.

Женевські конвенції, прийняті до 1949 р., стосувалися лише комбатантів, але не цивільних осіб. Події Другої світової війни показали, наскільки катастрофічні наслідки того, що не існує конвенції для захисту цивільних осіб під час війни. У Конвенції, прийнятій в 1949 р., врахований досвід Другої світової війни.

Конвенція складається із 159 статей. У ній міститься короткий розділ, який стосується загального захисту населення від певних наслідків війни, але не стосується ведення воєнних дій, – воно буде розглянуто пізніше в Додаткових протоколах 1977 р.

Головна частина положень Конвенції стосується статусу осіб, які користуються захистом, а також ставленням до них, різниця між становищем іноземців на території однієї із конфліктних сторін та становищем цивільних осіб на окупованій території. Вона пояснює зобов'язання окупованої держави у ставленні до цивільного

⁶ Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі: Конвенція ООН. 12.08.1949 р., ратифіковано Україною 03.07.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text (дата звернення 03.01.2024 р.).

⁷ Конвенція про поводження з військовополоненими: Конвенція ООН. 12.08.1949 р., ратифіковано Україною 03.07.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення 03.01.2024 р.).

⁸ Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція ООН. 12.08.1949 р., ратифіковано Україною 03.07.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення 03.01.2024 р.).

населення та містить докладні положення про гуманітарну допомогу, яка надається населенню окупованої території. У ній також передбачені конкретні норми про ставлення до інтернованих цивільних осіб.

Три додатки (програми) до Конвенції містять проєкт угоди про санітарні зони, проєкт правил, які стосуються гуманітарної допомоги, і форми карток. Стаття 3, загальна для всіх чотирьох Женевських конвенцій, стала справжнім проривом, оскільки вона вперше передбачала норми, які стосувалися ситуацій міжнародних озброєних конфліктів.

Існує багато видів (типів) подібних конфліктів. Серед них традиційні громадянські війни, внутрішні озброєні конфлікти, які захоплюють територію інших держав, або внутрішні конфлікти, до яких, крім уряду, втручаються треті держави чи багатонаціональні сили.

Загальна стаття 3 встановлює основоположні норми, від яких відступ неприпустимий. Вона нагадує міні-конвенцію в рамках Конвенцій, оскільки складає зжато головні норми Женевських конвенцій і робить їх застосовними до конфліктів міжнародного характеру:

- вона потребує гуманного ставлення до всіх осіб, які знаходяться в руках ворога, без будь-якої несприятливої різниці. Вона особливо забороняє вбивство, нанесення каліцтва, тортури, жорстоке, образливе та принизливе ставлення, взяття заручників та відсутність належного судового розгляду;

- вона вимагає, щоб поранених, хворих та потерпілих від аварії корабля підбирали та надавали їм допомогу;

- вона дає Міжнародному Комітету Червоного Хреста (МКЧХ) право пропонувати свої послуги тим, хто задіяний в конфлікті;

- вона закликає конфліктуючі сторони задіяти всі або частково положення Женевських конвенцій шляхом спеціальних угод;

- вона визнає, що застосування цих норм не торкається юридичного статусу конфліктних сторін⁹.

Женевські конвенції 1949 року, в яких було кодифіковано міжнародне гуманітарне право після Другої світової війни, окрім іншого, містять перший в історії перелік воєнних злочинів, під якими

⁹ Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція ООН. 12.08.1949 р., ратифіковано Україною 03.07.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення 03.01.2024 р.)

розуміли серйозні порушення конвенцій, враховуючи специфіку відносин, врегульованих кожною із них. Причому кожна з чотирьох Женевських конвенцій 1949 р. надає власний перелік серйозних порушень, разом створюючи єдину систему. Конвенції затвердили та розширили перелік воєнних злочинів, до них (згідно ст. 50 ЖК I, ст. 51 ЖК II, ст. 130 ЖК III, ст. 147 ЖК IV) відносяться наступні дії:

- навмисне вбивство;
- катування і нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти;
- навмисне спричинення важких страждань або серйозного каліцтва;
- нанесення шкоди здоров'ю;
- незаконне знищення і привласнення майна, якщо воно не викликане військовою необхідністю і здійснюване незаконним чином і безцільно;
- примус цивільної особи або військовополоненого служити в збройних силах держави противника;
- нелегальне ув'язнення особи, що перебуває під захистом
- позбавлення права на неупереджене судочинство;
- незаконна депортація, переміщення цивільних осіб, що перебувають під захистом;
- незаконний арешт цивільних осіб, що перебувають під захистом;
- захоплення заручників¹⁰¹¹¹²¹³.

Протягом двох десятиліть після прийняття Женевських конвенцій у світі спостерігалось збільшення чисельності міжнародних озброєних конфліктів та національно-визвольних війн. У відповідь на це 8 червня 1977 року було прийнято два Додаткових протоколу

¹⁰ Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях: Конвенція ООН. 12.08.1949 р., ратифіковано Україною 03.07.1954 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text (дата звернення 03.01.2024 р.)

¹¹ Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі: Конвенція ООН. 12.08.1949 р., ратифіковано Україною 03.07.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text (дата звернення 03.01.2024 р.)

¹² Конвенція про поводження з військовополоненими: Конвенція ООН. 12.08.1949 р., ратифіковано Україною 03.07.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення 03.01.2024 р.)

¹³ Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція ООН. 12.08.1949 р., ратифіковано Україною 03.07.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення 03.01.2024 р.)

до чотирьох Женевських конвенцій 1949 р. Вони посилюють захист жертв міжнародних (Протокол I)¹⁴ та неміжнародних (Протокол II)¹⁵ озброєних конфліктів і накладають обмеження на засоби та методи ведення війни. Протокол II став першим в історії міжнародним документом, присвячений винятково ситуаціям неміжнародних озброєних конфліктів. Протоколи I та II ратифіковані із заявою Указом Президії Верховної Ради УРСР N 7960-XI (7960-11) від 18.08.1989 року, а набули чинності для України 25.07.1990 року. 8 грудня 2005 року був прийнятий третій Додатковий протокол, який заснував додаткову емблему, червоний кристал, що володіє таким же міжнародним статусом, як і емблема червоного хреста та червоного півмісяця, ратифіковано Україною 22.10.2009 року, а 19.07.2010 року набув чинності для України¹⁶.

Додатковий протокол I 1977 року, а саме стаття 85 протоколу, розширює перелік серйозних порушень Женевських конвенцій, додаючи до нього такі діяння:

– перетворення цивільного населення чи окремих цивільних осіб або місцевостей, що не обороняються, і демілітаризованих зон на об'єкти нападу; – здійснення нападу невибіркового характеру, що зачіпає цивільне населення чи цивільні об'єкти, коли відомо, що такий напад стане причиною великої кількості смертей, поранень серед цивільних осіб;

– вчинення нападу на установки або споруди, що містять небезпечні сили, коли відомо, що такий напад стане причиною надмірних смертей, поранень серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам;

¹⁴ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року: 8.06.1977 р. Дата підписання Україною: 12 грудня 1977 р. Набуття чинності для України: 25 липня 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення 03.01.2024 р.)

¹⁵ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмінної емблеми (Протокол II): 8.12.2005 р. Підписан від імені України: 23.06.2006 р. Ратифікован Україною: 22.10.2009 р. Набрання чинності для України: 19.07.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text (дата звернення 03.01.2024 р.)

¹⁶ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмінної емблеми (Протокол III): 8.12.2005 р. Підписан від імені України: 23.06.2006 р. Ратифікован Україною: 22.10.2009 р. Набрання чинності для України: 19.07.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text (дата звернення 03.01.2024 р.)

- вчинення нападу на особу, коли відомо, що вона припинила брати участь у воєнних діях;
- віроломне використання емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця;
- переміщення окупаючою державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію, або депортація чи переміщення всього чи частини населення окупованої території у межах цієї території чи за її межі;
- невинуватена затримка репатріації військовополонених чи цивільних осіб;
- застосування практики апартеїду, інших негуманних і принижуючих дій, заснованих на расовій дискримінації, які зневажають гідність особи;
- здійснення нападу на ясно розпізнані історичні пам'ятки, твори мистецтва або місця відправлення культу, які є культурною або духовною спадщиною народів і яким спеціальною угодою, укладеною, наприклад, у рамках компетентної організації, надається особливий захист, внаслідок чого вони зазнають великих руйнувань;
- позбавлення захищених осіб права на неупереджене і нормальне судочинство¹⁷.

Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р. діють разом із трьома Додатковими протоколами і сьогодні. У Женевських конвенціях приймають участь усі держави світу, а самі Конвенції з Додатковими протоколами до них є фундаментом міжнародного гуманітарного права. Унікальність цих конвенцій полягає в тому, що разом зі Статутом ООН вони – єдині міжнародні договори, в яких беруть участь всі держави. Заперечення або ігнорування зазначених норм конвенцій, ставить державу поза межею цивілізованого співтовариства, а дії індивіда кваліфікує як воєнні злочини поряд із агресією, геноцидом і злочинами проти людяності, які вважаються міжнародними злочинами і підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду. Міжнародне гуманітарне право застосовується в разі збройного конфлікту та створено державами саме для того, щоб встановити певні рамки на насильство під час війни, обмежити страждання, захистити жертв війни.

¹⁷ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року: 8.06.1977 р. Дата підписання Україною: 12 грудня 1977 р. Набуття чинності для України: 25 липня 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення 03.01.2024 р.)

Чотири Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р. та Додатковий протокол I до них від 8 червня 1977 р. зобов'язують держави криміналізувати серйозні порушення міжнародного гуманітарного права у національному законодавстві. Україною ця вимога виконана шляхом включення до Кримінального кодексу України статті 438 «Порушення законів та звичаїв війни»¹⁸. Крім того, держави повинні переслідувати в судовому порядку осіб, обвинувачуваних у вчиненні серйозних порушень міжнародного гуманітарного права чи передавати таких осіб державі, готовій здійснити подібне переслідування. Іншими словами, на воєнні злочини (як і на інші види міжнародних злочинів) відповідно до Женевських конвенцій поширюється принцип універсальної юрисдикції. Він полягає у тому, що будь-яка держава може притягнути особу, винну у вчиненні воєнних злочинів, до кримінальної відповідальності, незважаючи на місце вчинення злочину та громадянство суб'єкта злочину чи його жертви.

Відповідно до Конвенції про незастосовність строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності 1968 року, до воєнних злочинів строки давності не застосовуються.

Воєнний злочин може полягати також у серйозних порушеннях інших норм міжнародного гуманітарного права, зокрема тих, що мають звичаєву природу. Щодо міжнародних збройних конфліктів, держави погодилися, що до таких злочинів відносяться певні порушення Гаазького положення у редакції 1907 року, зокрема: використання отруйних речовин; безглузде руйнування міст, не викликане військовою необхідністю; напад на місцевості, що не обороняються; напади на релігійні і культурні установи; розграбування суспільної й особистої власності¹⁹. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права також застосовуються при кваліфікації порушень законів та звичаїв війни за статтею 438 КК України.

¹⁸ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

¹⁹ IV КОНВЕНЦІЯ про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: 18.10.1907 р. Набрання чинності для України: 24.08.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення 03.01.2024 р.)

2. Аналіз окремих кримінальних правопорушень КК України за ознаками «воєнних злочинів»

Розглянувши поняття та види воєнних злочинів, згідно міжнародному законодавству, та аналізуючи чинний Кримінальний кодекс України (далі КК України), можна прийти до висновку, що воєнними злочинами можна назвати ті кримінальні правопорушення, що містяться у двох розділах КК України.

У Розділі XIX Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» передбачені наступні кримінальні правопорушення, які можна віднести до воєнних злочинів:

- 1) мародерство (ст. 432 КК України);
 - 2) насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК України);
 - 3) погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК України);
 - 4) незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею (ст. 435 КК України)
- Розділ XX Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку визначає наступні кримінальні правопорушення, які можна віднести до воєнних злочинів:

- 1) Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України);
- 2) порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України);
- 3) застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК України);
- 4) геноцид (ст. 442 КК України);
- 5) найманство (ст. 447 КК України).

Слід зазначити, що КК України не дає визначення поняттю «воєнний злочин», а отже не використовує цей термін. Зазначений перелік кримінальних правопорушень у КК України, лише в порівнянні з воєнними злочинами міжнародного законодавства дає можливість їх такими назвати. Розкриємо основні склади кримінальних правопорушень.

Ст. 432 КК України «Мародерство»

Основним безпосереднім об'єктом є бойова слава ЗС і честь військовослужбовця, а також порядок дотримання звичаїв та правил війни. Предметом мародерства може бути тільки приватне майно (гроші, годинники, медальйони тощо) вбитих чи поранених,

незалежно від того, до чиєї армії останні належать. Викрадені вони можуть бути як під час бою, так і відразу ж після нього. Зброя, боеприпаси, документи, що містять відомості військового характеру, інші предмети, що збираються для їх використання під час ведення військових дій, не є предметом цього злочину.

З об'єктивної сторони мародерство характеризується таємним чи відкритим викраденням (вчиняється із застосуванням насильства чи без застосування такого, насильство може застосовуватися не лише до осіб, у яких викрадають речі, але й до осіб, які намагаються припинити, не допустити заволодіння речами, що знаходяться в прибитих чи поранених) на полі боя речей, які знаходяться при вбитих чи поранених. Полем бою є не лише передова позиція, що розташована в безпосередньому розміщенні з противником, але й тиллові райони, які зазнали обстрілу, штурму авіацією чи впливу засобів масового ураження.

Під убитими і пораненими за ст. 432 КК України мають на увазі як військовослужбовців військових формувань України і союзників, так і противників, а також цивільних осіб незалежно від належності до тієї чи іншої держави.

Суб'єктом злочину є тільки військовослужбовець. З суб'єктивної сторони злочин може бути вчинений тільки з прямим умислом. Якщо військовослужбовець вилучає зброю, боеприпаси, які знаходяться при вбитих чи поранених, для використання в бою або забирає речі вбитих для передачі командирів, відправлення родичам, то такі дії не становлять складу мародерства і взагалі не містять ознак злочину.

Ст. 433 КК України «Насильство над населенням у районі воєнних дій»

Об'єктивна сторона злочин полягає у суспільно небезпечних діях, а саме:

- 1) насильство щодо населення у районі воєнних дій;
- 2) протизаконне знищення майна, що належить населенню, під приводом воєнної необхідності, вчинюване у районі воєнних дій;
- 3) протизаконне відібрання майна, що належить населенню, під приводом воєнної необхідності, вчинюване у районі воєнних дій (ч. 1 ст. 433);
- 4) розбій, вчинюваний щодо населення у районі воєнних дій (ч. 2 ст. 433).

Місце вчинення злочину виступає обов'язковою ознакою, а саме районом воєнних дій (територія, на якій ведуться воєнні (бойові) дії).

Населення складається зі всіх осіб, які є цивільними особами. До останніх належать будь-які особи, за винятком тих, що зазначені у ст. 4 (А.1, А.2, А.3, А.6) Женевської конвенції про поводження з військовополоненими і в ст. 43 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, тобто, за винятком:

а) особового складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (комбатантів);

б) особового складу ополчень і добровольчих загонів, що належать до цих збройних сил;

в) особового складу інших ополчень і добровольчих загонів, яких очолює особа, відповідальна за своїх підлеглих, які мають певний і ясно видимий здалеку відмітний знак, відкрито носять зброю і дотримують у своїх діях законів та звичаїв війни;

г) особового складу регулярних збройних сил, які вважають себе підлеглими уряду чи владі, що не визнається іншою державою;

г) населення неокупованої території, яке під час наближення ворога стихійно за власним починком береться за зброю для боротьби з військами, що вторгаються, якщо воно відкрито носить зброю і дотримує у своїх діях законів та звичаїв війни²⁰.

Для правильної кваліфікації необхідно врахувати, що таке діяння як насильство, охоплює незаконне позбавлення волі, зґвалтування чи вчинення деяких інших статевих кримінальних правопорушень, заподіяння тілесних ушкоджень (крім того, якщо було заподіяне тяжке тілесне ушкодження, вбивство потерпілого чи його самогубство внаслідок заподіяного насильства, у цьому разі необхідна додаткова кваліфікація за ч. 2 ст. 121, частиною 1 чи 2 ст. 115 або за частинами 1, 2 чи 3 ст. 120 КК України).

Таке протиправне діяння як, протизаконне знищення майна розуміється, що таке знищення не є абсолютно необхідним для здійснення воєнних операцій. Відповідно до міжнародних конвенцій не можуть знищуватися за жодних обставин такі види майна як нафтопромисли, атомні електростанції, греблі, супертанкери, дамби та інші об'єкти, що містять небезпечні сили, запаси продуктів харчування, посіви, споруди для постачання питної води та інші

²⁰ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року: 8.06.1977 р. Дата підписання Україною: 12 грудня 1977 р. Набуття чинності для України: 25 липня 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення 03.01.2024 р.)

об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, культурні цінності тощо.

Відібрання майна може бути законним лише у разі, якщо відповідним законом України будуть встановлені підстави і порядок вчинення таких дій. Згідно із законодавством України, примусове відчуження об'єктів права власності в умовах воєнного чи надзвичайного стану допускається як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі, в порядку та у строки, встановлені законом, і з наступним повним відшкодуванням їхньої вартості²¹.

Розбій, як діяння об'єктивної сторони зазначеного злочину, проти населення в районі воєнних дій характеризується аналогічними ознаками за ст. 187 КК України.

Суб'єктом виступає військовослужбовець.

Ст. 434 КК України «Погане поведження з військово-полоненими»

Згідно зі ст. 4 Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року про поведження з військовополоненими, такими визнаються: особовий склад збройних сил; партизани; особовий склад ополчення і добровільних загонів; особовий склад організованих рухів опору; не комбатанти, тобто особи зі складу збройних сил, які не беруть безпосередньої участі у військових операціях (наприклад: лікарі, духовенство, кореспонденти, різний обслуговуючий персонал); члени екіпажів суден торгівельного флоту і цивільної авіації; населення, що стихійно повстало, якщо воно носить відкрито зброю і дотримується законів і звичаїв війни²².

Об'єктивна сторона передбачає наступні суспільно небезпечні діянням:

1) поганого поведження з військовополоненими:

- а) яке відбувалося неодноразово;
- б) пов'язаного з особливою жорстокістю;
- в) спрямованого проти хворих і поранених;

2) недбалого виконання обов'язків щодо хворих і поранених, за відсутності ознак більш тяжкого злочину.

²¹ Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР (в редакції від 01.01.2020 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

²² Конвенція про поведження з військовополоненими: Конвенція ООН. 12.08.1949 р., ратифіковано Україною 03.07.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення 03.01.2024 р.).

Під поганим поводженням з військовополоненими розуміється неодноразово (два чи більше разів) позбавлення їх харчування і сну, погроза вбивством, заповідання їм побоїв чи тілесних ушкоджень, або були пов'язані з особливою жорстокістю, або були спрямовані проти хворих і поранених.

Зазначені дії кваліфікуються за ст. 434 лише у разі, якщо відсутні ознаки більш тяжкого злочину. За наявності ознак більш тяжкого злочину вони кваліфікуються тільки за відповідною іншою статтею, не створюючи сукупності злочинів. Наприклад, якщо недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених вчинене військовою службовою особою і потягло тяжкі наслідки або було вчинене в умовах особливого періоду, або в умовах воєнного стану, або в бойовій остановці, діяння кваліфікується тільки за ч. 2, 3, 4 ст. 425 КК України, якщо погане поводження з військовополоненими полягало в умисному заповіданні тілесних ушкоджень середньої тяжкості – тільки за ст. 122 тощо.

Суб'єктами злочину, що розглядається, можуть бути:

– військовослужбовці з числа військових службових осіб, які виконують адміністративно-розпорядчі функції щодо військовополонених (начальник табору, начальник охорони й ін.);

– інші військовослужбовці, які виконують обов'язки з нагляду, охорони, конвоювання чи обслуговування військовополонених або зовсім не мають до них жодного стосунку по службі, але за тих чи інших обставин вступили в контакт з військовополоненими.

Згідно з міжнародними договорами щодо поводження з військовополоненими і про покращення участі поранених і хворих, для лікування й обслуговування останніх. держав, яка тримає у полоні, виділяє необхідний медико-санітарний і допоміжний персонал. До виконання таких обов'язків, крім того, можуть залучатися відповідні спеціалісти з числа військовополонених, а також санітарний персонал противника, залишений ним для догляду за залишеними пораненими і хворими або затриманий із цієї метою державою, яка тримає в полоні.

Суб'єктивна сторона цього злочину передбачає вину у формі умислу або необережності. Умисне позбавлення хворих і поранених військовополонених необхідної медичної допомоги, їжі тощо повинно кваліфікуватися як погане поводження з військовополоненими, яке спрямоване проти хворих і поранених. Винний усвідомлює, що поводить з військовополоненими погано, т.б. всупереч встановленим правилам, і бажає поводитись із ними

таким чином або свідомо допускає таке поводження. Недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених особами, на яких покладено їх лікування і піклування про них, за відсутності ознак більш тяжкого злочину, передбачає необережну форму вини.

У випадку зловживання військової службової особи чи недбалого виконання нею покладених обов'язків щодо хворих і поранених військовополонених, які вчинюються систематично, або з корисливої чи іншої особистої зацікавленості, або завдали істотної шкоди, вчинене кваліфікуватиметься за ознаками злочинів, передбачених ст. 364 або ст. 425 КК України.

Отже, суб'єктом недбалого виконання обов'язків щодо хворих і поранених можуть бути військовослужбовці медико-санітарного й обслуговуючого персоналу як зі складу збройних сил, так і зі складу армії противника, на який покладено обов'язок лікувати хворих і поранених й піклуватися про них.

Ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни»

Суспільна небезпека цього злочину полягає в тому, що порушення законів і звичаїв воєнного часу залучає більше учасників до воєн і збройних конфліктів, збільшує людські, матеріальні та психологічні втрати, продовжує конфлікт. Це надзвичайно ускладнює відновлення миру.

Об'єктивну сторону характеризується:

- 1) жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням;
- 2) вигнання цивільного населення для примусових робіт;
- 3) розграбування національних цінностей на окупованій території;
- 4) застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом;
- 5) інші порушення законів і звичаїв війни, передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- 6) віддання наказу про вчинення таких дій.

У ст. 438 КК України йдеться про міжнародно-правові закони і звичаї війни, які застосовуються:

- 1) у випадку оголошеної війни або будь-якого іншого збройного конфлікту між державами (навіть якщо одна з держав не визнає стану війни);
- 2) у всіх випадках окупації всієї або частини території другої держави, навіть якщо ця окупація не зустріла ніякого збройного опору;

3) у збройних конфліктах, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для реалізації свого права на самовизначення, закріпленого у Статуті ООН і в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, тобто у випадках війни і збройних конфліктів міжнародного характеру. Такий висновок впливає, зокрема, із Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. та Додаткового протоколу I 1977 р.

Статтею 438 КК України передбачена відповідальність за порушення законів і звичаїв збройних конфліктів лише міжнародного характеру.

Основні правила поведження з військовополоненими і цивільним населенням передбачені у Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 р.: Про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; Про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі; Про поведження з військовополоненими; Про захист цивільного населення під час війни, а також у Додатковому протоколі I до цих конвенцій від 10 червня 1977 р.

Діяння об'єктивної сторони характеризуються:

– жорстокому поведженні з військовополоненими або цивільним населенням, що може знаходити прояв у вбивствах, каліцтвах, тортурах і мордуванні, біологічних експериментах, взятті заручників, тілесному або колективному покаранні, каторжній праці, нарузі над людською гідністю тощо;

– вигнанні цивільного населення для примусових робіт, йдеться про роботи, проведення яких вимагається від населення під погрозою будь-якого покарання, а також такі, під час яких цивільне населення без його добровільної згоди примушується брати участь у військових операціях чи які виконуються за межами окупованої території, де перебуває це населення, що не оплачуються чи оплачуються несправедливо, які явно не відповідають фізичним чи інтелектуальним здібностям працівників, до яких залучаються особи, що не досягають 18-річного віку, а так само роботи, які пов'язані з мобілізацією працівників в організацію, що має військовий чи напіввійськовий характер. Причому у нормі, маються на увазі тільки ті примусові роботи, які спеціально заборонені міжнародним правом.

До примусових не належать також роботи, виконання яких зазвичай вимагається під час ув'язнення, призначеного відповідно до встановленої законом процедури, а також інші роботи, згадані у ст. 4 Європейської конвенції захисту прав людини.

– розграбуванні національних цінностей на окупованій території, що охоплює довільне їх вилучення у будь-який спосіб, що поєднується з подальшим їх оберненням на користь іншої держави або окремих осіб, а також, як правило, із вивезенням за межі окупованої території.

– застосуванні засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом. Під засобами ведення війни слід розуміти предмети, речовини та гази, що використовуються збройними силами для знищення противника або придушення його сили і здатності до опору, завдання шкоди довкіллю. Ці предмети, речовини й гази можуть бути спеціально створені як різновиди зброї чи військової техніки, або ж лише фактично використовуватися як зброя.

Заборона міжнародним правом означає, що засоби ведення війни спеціально заборонені нормами, наведеними в міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або ж вони є предметом всеосяжної заборони іншими нормами чи принципами міжнародного права.

Такі заборони можуть бути загальними або стосуватися конкретних видів засобів ведення війни. Наприклад, загальною є заборона застосовувати зброю, снаряди і речовини, що здатні заподіяти зайві uszkodження або зайві страждання, або велику, довготривалу і серйозну шкоду природному середовищу (ст. 35 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р.)²³.

До конкретних видів заборонених міжнародним правом засобів ведення війни належать:

– застосування під час війни та збройних конфліктів окремих видів зброї: деяких видів наземних і підводних мін, куль і розривних снарядів, мін-пасток, запальної та лазерної зброї, що осліплює; бактеріологічної (біологічної) зброї і токсинів; нейтронної зброї; будь-якої зброї, що ранив осколками, які не можна виявити в тілі за допомогою рентгенівського опромінення; задушливих, отруйних та інших газів і рідин;

– використання як зброї штучно викликаних явищ природи (землетрусів, цунамі тощо);

– застосування присутності чи пересування цивільного населення для захисту певних пунктів чи районів від військових дій, або

²³ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року: 8.06.1977 р. Дата підписання Україною: 12 грудня 1977 р. Набуття чинності для України: 25 липня 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення 03.03.2024 р.)

провокування голоду серед цивільного населення; оголошення про те, що нікому не буде дано пощади;

– бомбардування незахищених міст, сіл, осель і будівель, інших споруджень і засобів транспорту, що використовуються виключно цивільним населенням; бомбардування госпіталів та інших місць і будівель, де зібрані хворі й поранені, якщо ці місця й будівлі позначені помітними знаками і не слугують одночасно військовим потребам; затоплення торговельних суден, які не відмовляються зупинитися та не виняють опору при огляді й обшуку;

– піддавання нападу гребель і дамб, нафтопромислів і супертанкерів, атомних електростанцій та інших об'єктів, що містять небезпечні сили, об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення (запасів продуктів харчування, посівів, споруджень для постачання питної води тощо).

До інших порушень законів і звичаїв війни можна віднести:

– примушування підданих ворога брати участь у військових діях, спрямованих проти їх країн;

– порушення недоторканності парламентарів; порушення договору про перемир'я;

– взяття в полон представників санітарного складу, священнослужителів та деяких інших категорій осіб, які користуються спеціальним захистом;

– незаконне користування парламентськими чи національними прапорами, військовими відзнаками і форменим одягом ворога, знищення культурних цінностей і споруд, головним призначенням яких є збереження цих цінностей (музеї, бібліотеки, архіви) тощо.

Інші порушення законів і звичаїв війни вчинюються на порушення міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Найбільш небезпечними є використання заборонених методів ведення війни, тобто певних способів застосування зброї, проведення воєнної операції чи окремих воєнних дій, вирішення воєнних завдань. Таким забороненим методом, наприклад, є віроломство, тобто дії, спрямовані на те, щоб викликати довіру противника, примусити його повірити, що він має право на захист і зобов'язаний надати такий захист згідно з нормами міжнародного права, які застосовуються в період збройних конфліктів, із метою його обману. Заборонено вбивати, завдавати поранення або брати в полон противника, вдаючись до віроломства.

Іншими прикладами віроломства є: симулювання наміру вести переговори під прапором перемир'я; капітуляція; вихід із ладу (небездатність) внаслідок поранення або хвороби; присвоєння статусу цивільної особи або некомбатанта чи статусу, який надає

захист, шляхом використання розпізнавальних емблем (знаків) чи форми одягу Організації Об'єднаних Націй або нейтральних держав і держав, які не беруть участі в міжнародному збройному конфлікті. Одночасно з цим міжнародне гуманітарне право не забороняє використання військових хитрощів із метою введення противника в оману (маскування, демонстративні дії, дезінформація, імітація тощо) (ст. 37 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р.)²⁴;

– відданні наказу про вчинення таких дій, тобто перетворення небезпечних місцевостей і нейтральних зон на об'єкт нападу; вчинення нападу на особу, коли відомо, що вона припинила брати участь у воєнних діях; віддання наказу не залишати нікого в живих, погроза цим противнику або ведення воєнних дій таким чином та ін.

Переліки таких порушень, зокрема, передбачені ст. 85 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р., а також ст. 8 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду.

Злочин вважається закінченим, коли особа вчинила будь-яке діяння, передбачене ст. 438 КК України.

Проте такий вид порушення законів і звичаїв війни, як застосування забороненої зброї масового знищення кваліфікується за ст. 439 КК України, а в разі, якщо воно поєднане з умисним вбивством, – за ч. 2 ст. 438 і ч. 2 ст. 439 КК України.

Суб'єктивна сторона цього злочину – умисел.

Суб'єктом віддання наказу про вчинення зазначених у ст. 438 КК України дій може бути лише службова особа (як військова, так і цивільна). Ознаки такої особи зазначені у статтях 18 та 423 КК України. В інших випадках учинення цього злочину суб'єктом може виступати будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

Дії військовослужбовців можуть бути кваліфіковані за статтями 432, 433, 434 КК України, у яких передбачені спеціальні норми.

У частині 2 ст. 438 КК України встановлена відповідальність за вчинення будь-якого діяння, передбаченого ч. 1, якщо воно поєднане з умисним вбивством. Додаткова кваліфікація за ст. 115 КК України в цих випадках не потребується.

До осіб, які вчинили злочин, передбачений ст. 438 КК України, не застосовується давність притягнення до кримінальної

²⁴ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року: 8.06.1977 р. Дата підписання Україною: 12 грудня 1977 р. Набуття чинності для України: 25 липня 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_1999#Text (дата звернення 03.03.2024 р.)

відповідальності й виконання обвинувального вироку (відповідно до ч. 5 ст. 49 та ч. 6 ст. 80 КК України).

ВИСНОВКИ

Отже, правила війни вперше були прописані в Гаазьких і Женевських конвенціях. Ці міжнародні договори мають універсальний характер, тобто є обов'язковими для всіх без винятку держав, і застосовуються під час війни. Ігнорування цих конвенцій прирівнюється до добровільного виходу держави-порушниці із цивілізованого світу. Женевські й Гаазькі конвенції є основою сучасного міжнародного гуманітарного права. Їхні положення часто переплітаються й доповнюють одні інших. Конвенції захищають людей, які більше не можуть брати участь у війні (військовополонені та поранені), а також і тих, хто надає медичну допомогу (лікарі, санітари). Конвенції визначають, які типи озброєння можна використовувати у війні, а які – ні.

Конвенції є основою Римського Статуту Міжнародного кримінального суду в якому зазначено перелік воєнних злочинів. Інакше кажучи, категорія «воєнні злочини» є суто міжнародно-правовим явищем. За Римським Статутом воєнними злочинами є умисні, винні, протиправні діяння, що серйозно порушують положення Женевської конвенції 1949 року.

За вчинення воєнних злочинів винні особи несуть кримінальну відповідальність. У випадку засудження воєнних злочинців Міжнародним кримінальним судом, вони нестимуть відповідальність у виді позбавлення волі строком до 30 років або довічного позбавлення волі, а також Міжнародний кримінальний суд може призначати штраф чи конфіскацію активів, набутих внаслідок вчинення злочину, і, окремо, відшкодування шкоди потерпілим. За українським законодавством такі злочинці також нестимуть встановлене за конкретний злочин покарання, зокрема у виді позбавлення волі на строк до 15 років або довічного позбавлення волі.

АНОТАЦІЯ

Стаття є дослідженням поняття «воєнні злочини» за міжнародним гуманітарним правом. Правильність розуміння та використання у правовому полі воєнних злочинів. Воєнні злочини є одним з видів міжнародної злочинності. Співвідношення воєнних злочинів за міжнародним законодавством та законодавством України. Привернення уваги при правильності кваліфікації воєнних злочинів за Кримінальним кодексом України чи міжнародним законодавством

при масових вбивствах мирного населення, катування цивільних осіб, згвалтування, викрадення активістів, волонтерів та представників місцевої влади і органів місцевого самоврядування, авіаудари по цивільній інфраструктурі міст та селищ, немотивоване цільове знищення житла і майна громадян, які не беруть участі в бойових діях, примусове вивезення населення, у тому числі, малолітніх дітей, на територію іншої держави, застосування забороненої зброї тощо.

Література

1. Про поліпшення долі поранених та хворих у діючих арміях: Конвенція ООН від 22.08.1864 р., Женевська конвенція про поліпшення долі поранених на полі бою 1864 // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Шемшученко Ю.С. (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2 : 744 с.

2. Біленчук П.Д., Кочетков В.М., Міщенко В.Б. Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни 1899 і 1907 // Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія [електронна версія] / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. Т. 5. URL: <https://esu.com.ua/article-27901> (дата перегляду: 05.01.2023)

3. Задорожній О.В. Нюрнберзький процес 1945-46 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т./Редкол.:Л. В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. Т.2. 812 с.

4. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях: Конвенція ООН. 12.08.1949 р., ратифіковано Україною 03.07.1954 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text (дата звернення 03.01.2023 р.)

5. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі: Конвенція ООН. 12.08.1949 р., ратифіковано Україною 03.07.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text (дата звернення 03.01.2023 р.)

6. Конвенція про поводження з військовополоненими: Конвенція ООН. 12.08.1949 р., ратифіковано Україною 03.07.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення 03.01.2023 р.)

7. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція ООН. 12.08.1949 р., ратифіковано Україною 03.07.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення 03.01.2023 р.)

8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року: 8.06.1977 р. Дата підписання Україною: 12 грудня 1977 р. Набуття чинності для України: 25 липня 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення 03.01.2023 р.)

9. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року: ратифіковано із заявою Указом Президії Верховної Ради УРСР від 18.08.89 р. Підписання Україною: 12 грудня 1977 р. Набуття чинності для України: 25 липня 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення 03.01.2023 р.)

10. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III): 8.12.2005 р. Підписан від імені України: 23.06.2006 р. Ратифікован Україною: 22.10.2009 р. Набрання чинності для України: 19.07.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text (дата звернення 03.01.2023 р.)

11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

12. IV КОНВЕНЦІЯ про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: 18.10.1907 р. Набрання чинності для України: 24.08.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення 03.01.2023 р.)

13. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: 17.07.1998 р. Набрав чинності 01.07.2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 03.01.2023 р.)

Інформація про автора:
Чекмарьова Ірина Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Одеського державного університету внутрішніх справ
вул. Успенська, 1, м. Одеса, 65014, Україна